

Тарас БАРЩЕВСЬКИЙ

БІБЛІЙНИЙ ВИМІР ЛІТУРГІЙНОЇ МОЛИТВИ ЯК ОСНОВИ СВІТОБУДОВИ¹

Катехизм УГКЦ «Христос - наша Пасха» навчає, що «оновлення творіння починається від воскресіння Христа і проходить через духовне відродження й оновлення кожного з нас»², адже «оновити світ може кожна людина, яка “зодягнулася” у Христа»³. Така людина є «священиком, або літургом всесвіту», оскільки у своєму житті довершує здійснену перемогу Христа над гріхом і смертю, виконуючи його заповідь «Чиніть це на мій спомин» (Лк. 22,19)⁴.

Ця коротка доповідь про «Біблійний вимір літургійної молитви як основи світобудови»⁵ не має на меті в загальних рисах представити розуміння літургії у Святому Письмі, ані подати якесь богословське тлумачення для окремих старозавітних богослужінь

¹ Доповідь на Науково-практичній конференції «Євхаристія – джерело життя парафії» (Львів, УКУ, 23 вересня 2014 р.).

² Синод єпископів УГКЦ. *Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха»*, Львів: Свічадо 2012, п. 999.

³ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», п. 1000.

⁴ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», п. 1001.

⁵ Ця доповідь не є незалежним науковим дослідженням, бо великою мірою запозичує ключові ідеї і навіть хід їх викладення у Жана-Луї Ска, які висловлені в двох його статтях: J.-L. Ska. *La creazione del mondo o la speranza di Dio (Gen 1-11)* // J.-L. Ska. *Il libro sigillato e il libro aperto*. Bologna: EDB 2005, с. 209-232 (227-231!) і J.-L. Ska. *Il Dio vasaio: il Dio della creazione e della distruzione* // J.-L. Ska. *L'argilla, la danza e il giardino. Saggi di antropologia biblica*. Bologna: EDB 2000, с. 10-24, – а також скомбіновані з ними ідеї з: B. Standaert. *Le tre colonne del mondo*. Magnano: Edizioni Qiqajon – Comunità di Bose 1992.

чи обрядів у світлі Нового Завіту. Натомість, це спроба роздумати над важливістю літургії як такої та її значенням не лише для окремої особи чи церковної спільноти, а для цілого світу.

Можливо, твердження про літургійну молитву як основу світобудови виглядає дещо перебільшеним або, в кращому разі, таким, яке треба розуміти в символічному значенні. Однак, метою цього нарису є показати біблійне підґрунтя богословського твердження з нашого Катехизму про людину як літурга всесвіту. Для цього потрібно повернутися до перших розділів книги Буття, а зокрема до Ноя.

Вселенський потоп і надія на новий світ після потопу (Бут. 6-9)

Бог сотворив людину на свій образ і подобу для того, щоб вона була Його представником на Землі, щоб відчула свою відповідальність за сотворене і керувала ним, продовжуючи таким чином Боже діло сотворення, творячи через це саму себе та пануючи над всім створеним і дбаючи про нього. Для цього Бог дав людині заповіді, основною метою яких було не стільки обмеження її творчої сили, скільки вміння керувати нею. Однак, людина не зуміла зберегти гармонію сотвореного. Замість гармонії й миру, у світ увійшли насильство (Бут. 6,11.13) та злоба (Бут. 6,5).

Людина не впоралася зі своїм завданням, і Бог вирішує її знищити (див. Бут. 6,13) разом зі всіма живими істотами, разом із Землею! Його рішення чітке та незмінне. Бог знищив усіх живих істот на землі, однак, як знаємо, врятував Ноя і всіх тих, які були з ним в ковчезі. Чому? На що Він ще зараз надіється? Він уже одного разу пожалкував, що створив людину. Але, схоже, Його надія на людство так і не вмерла. На це вказує розповідь про потоп і праведного Ноя.

Перш за все, варто зауважити, що не ціле людство було зіпсоване. Одна людина – «праведний» Ной – спасається. Праведним у Біблії є не лише той, хто не зробив «нічого поганого», а

зокрема той, хто спроможний спасти, «виправдати». Саме такою є роль Ноя у цій розповіді. Завдяки йому спасається людство і разом з ним – увесь тваринний світ і, зрештою, увесь всесвіт. Ной є прикладом людської істоти, яка виконує доручену Богом місію (Бут. 1,28) – бути відповідальним за світ, зокрема за тваринний. Ной, завдяки своїй праведності і Божій допомозі, рятує світ: отже, вистачає праведності навіть однієї людини, щоб спасти цілий світ! Злоба всіх – недостатньо сильна, щоб знищити всесвіт, тому що є принаймні один праведник – Ной. Виходить, що Бог не помилився, коли довірив усесвіт людині? Бодай одна людина відповіла на його очікування.

Є ще одна причина надії Бога. Це – жертвоприношення Ноя. Бог почув «лагідний запах» і каже, що більше ніколи не проклинатиме Землі і не губитиме всього, що живе (пор. Бут. 8,20-22). На перший погляд виглядає, що Богові сподобалася сама жертва, та насправді причина Божого уподобання набагато глибша: Бог не очікував нічого від Ноя. Ной сам узяв ініціативу у свої руки, і це сподобалося Богові. Надзвичайне рішення Ноя запевнило Бога в його сподіваннях на людину. Ной зробив правильну річ у відповідний момент. І можна сподіватися, що його нащадки також успадкують цю його мудрість.

Остання частина розповіді про потоп (Бут. 9,1-17) описує новий початок усесвіту. Після того, як потоп стер усе з лиця землі і знищив зіпсоване покоління, усе готове до нового початку. Бог насамперед благословляє Ноя і його сім'ю, як поблагословив першу людську пару. Світ може бути наново заселений. Однак, цього разу мешканцями Землі будуть нащадки Ноя, праведника, і Бог може надіятися, що це покоління буде краще поводитися, ніж попереднє.

Далі Бог «іде на поступки» людству, адже усвідомив, що насильство вже й так присутнє у світі. Насильство неможливо повністю викоринити, але ним можна керувати. З цієї причини, Бог дозволяє людям вбивати тварин для їжі, але люди повинні вилити їхню кров на землю, тому що кров належить тільки Богові. Через

це Бог сподівається, що насильство вже не запанує над усіма й існування світу не буде поставлене під сумнів. Вкінці Бог укладає союз із Ноем, з його синами й усіма мешканцями Землі. Знаком цього союзу є веселка.

Якщо Бог обіцяє вже ніколи не нищити світ, Він, напевно, має на це вагомі причини. Іншими словами, Бог надіється, що ситуація, описана у Бут. 6,5-12, яка привела до потопу, вже не повториться. Але звідки в Бога така впевненість? Відповідь на це питання проста – Ной! Бог довіряє праведному Ноеві та надіється на нього і на все його потомство. Мова йде про добру, «вибрану» расу, яка не може розчарувати Бога. Бог сотворив людство на свій образ та подобу, і це людство у відповідний момент породило Ноя. Ной дає надію Богові. А якщо Бог надіється на людину, то хто може у ній засумніватися?⁶

Можна сказати, що Ной своїм жертвоприношенням показав себе літургом світу і, якщо так можна висловитися, запевнив Бога в тому, що людина впорається зі своїм завданням.

Все ж таки не слід забувати, що розповідь про Ноя була зредагована в часи Вавилонського переселення, або навіть і пізніше, під сильним впливом єврейського священства, яке в обставинах політичної й економічної руїни намагалося врятувати хоча б інституцію священства, надаючи йому і всьому, що пов'язане з ним (тобто культу, літургії...) найбільшої важливості.

«Три основи світу»

Понад 500 років опісля, коли єврейський народ знову опиниться під загрозою цілковитого знищення через зруйнування Єрусалиму у 70-му р. після народження Христа, в Ямнії відбудеться Синод, основним завданням якого буде об'єднати різні традиції, часто суперечливі, не впадаючи в партикуляризм і, водночас, не занедбуючи жодної важливої позиції.

⁶ Див. J.-L. Ska. La creazione del mondo o la speranza di Dio (Gen 1-11), c. 231.

Серед збірок, які побачили світ завдяки цій реформі, знаходимо відомий трактат *Піркей Авот* («Слова отців»), що зібрав близько сотні висловів учителів. Один із цих висловів, уміщений на самому початку збірки, приписаний Симонові Праведнику, який був первосвящеником у Єрусалимі в III-му (можливо, в II-му) ст. перед Хр. Вислів звучить так:

На трьох основах стоїть світ:
на [вивченні] Тори,
на служінні [авода] Богові
і на ділах милосердя (*Піркей Авот* 1,2)⁷.

Цей вислів просякне і надихне увесь пізніший юдаїзм. Однак, щоб зрозуміти справжнє значення і важливість цього вислову, треба принаймні трішки увійти в логіку юдейського релігійного мислення. Перше питання, яке знаходимо у першому трактаті вавилонського Талмуду *Беракот* (благословення), стосується години, в якій потрібно проказувати молитву Шема [«Слухай, Ізраїлю»; див. Втор. 6,4н.]⁸. Це не другорядне питання! Життя і сенс життя тісно пов'язані з цим першим жестом віруючого, який сповідує свою віру.

Талмуд стосовно цього питання подає різні думки: такий-то рабин каже так; інший, посилаючись на такого-то, пропонує інше тлумачення, базуючись на іншому чи навіть на тому самому біблійному тексті... Час від часу, недосвідчений читач буде запитувати: про що йде мова? До чого вони ведуть? Однак, уважно досліджуючи всі ці вислови, можна виокремити три позиції:

- Є рабини, які кажуть: «Коли проста людина закінчить свою роботу і повернеться додому, це знак, що день наблизився до кінця і можна розпочинати *Шема*». Ці рабини представляють фарисейську традицію, уважну до того, щоб бути близько до народу і взяти як принцип поведінки саме просту людину.

⁷ *Піркей Авот. Собрание комментариев*. Том I, гл. I и II (Московское издание Мишны), Москва, Кеилат Москва 2015, с. 37.

⁸ *Мишна. Трактат Брахот*. Иерусалим. Аман» 1990.

- Інші рабини кажуть: «Коли убогий при воротах міста чи жебрак візьме свій плащ і піде, це знак, що день наблизився до вечора: це і є година *Шема*». Ці рабини представляють есенську традицію: для них критерієм справедливої поведінки є вбогий. Тут можна почути і голоси пророків Іллі, Амоса, книги Второзаконня...
- Є і такі рабини, які кажуть: «Коли священик виходить, щоб узяти свою частку, і відбувається зміна служіння, а на небі починають виднітися перші зорі – це знак, що настав вечір і починається новий день: це час *Шема*. Тут промовляє священиче середовище – садукеї. *Мишна*, що встановлює конкретну поведінку, якої потрібно дотримуватися, приймає цю позицію, як нормативну.

Цікаво зауважити, що рабини надавали перевагу саме садукейській позиції. Для них людина покликана бути, в першу чергу, «священиком», тим, хто примирює небо і землю, у всьому вміє розрізнити між священним і світським. І якщо на практичному рівні бачимо схильність надавати перевагу одній позиції, то на теоретичному – можна «дати голос» кожній із них.

Але повернімося до слів Симона Праведника. У них є три принципи: вивчення Тори, культ і діла милосердя. Якщо придивитися уважніше, не важко буде побачити в кожній інший світ, інше середовище, інший світогляд.

- Ессеї окреслювали себе як спільноту убогих (*анавім*), у центрі їхнього життя був принцип – «усе ділити з усіма». Вони втілювали пророчу чутливість, в якій першість займала етика, турбота про убогого. Їм, у першу чергу, і належить колона «діл милосердя».
- Садукеї, будучи священичого походження, зосередилися на храмі, на культі та на авода – літургії, молитві в широкому значенні цього слова. Їм і належить середня колона.
- Фарисеї, зі іншого боку, вважали себе мудрими і надавали вивченню Тори першість у житті в єдності з Богом.
- Кожне з цих трьох середовищ втілює власне бачення світу і людини. І кожне з них глибоко вкорінене у Святому Письмі, в якому людина є то священиком, то пророком, то мудрецем [царем]:

- Священик присвячений святості, трансцендентності, найсвятішому Божому імені, його Домові і його культу.
- Пророк, викриваючи пригноблення й жорстокість, дає змогу чути Божий голос в історії, у стосунках між людьми. Він – оповісник солідарності з убогим і чужинцем. «Він [Господь] стоїть праворуч убогого», каже псалмопівець (Пс. 109,31).
- Мудрець – уважний до себе і до світу, до таїнственої присутності Бога в кожній речі, до універсального у партикулярному.

Увесь Старий Завіт, згідно з його єврейським поділом на П'ятикнижжя, Пророків і Писання, поміщений у цьому вислові, який складається з трьох частин. П'ятикнижжя є переважно священничим законодавством. Пророчі книги містять історію народу й слова пророків. Писання є твором мудреців.

Це бачення у трьох вимірах не може бути зведене до двох, а тим більше – до одного. Коли народ проходив пустелею до обіцяної землі, Бог подбав, щоб не бракувало жодного із цих трьох вимірів. Був Арон – священик: його символом була хмара, яка вказувала на трансцендентність Святого. Мойсей втілював пророцтво, а манна – спільна для всіх і достатня для кожного відповідно до його потреб – зображала дар пророцтва для спільноти. Далі є Міріям, сестра двох братів з племені Леві. Її символом була вода зі скелі – мудрість, яка відчуває близькість Божої присутності. Коли вона вмирає – є проблеми з водою. Коли вмирає Арон – зникає хмара. Після смерті Мойсея вже не буде манни. Як уже було сказано, відразу по смерті Міріям у Кадеші забракло води, і незважаючи на те, що воду якось здобули, для Мойсея та Арона ця подія стає причиною того, чому вони не увійдуть в обіцяну землю! «За те, що ви не вірили Мені, коли треба було показати Мою святість в очах Ізраїля, не введете ви цю громаду в землю, що її Я дав їм» (Чис. 20, 12). Пророк, який з усіх сил намагається вирішити проблему води для народу (Мойсей двічі б'є палицею по скелі), священик, який, стоячи поряд, не знає, що сказати і дозволяє використовувати

святі речі у невлавистий спосіб (Арон у цьому уривку не промовляє ні слова), спричиняють власну загибель, оскільки позбавлені мудрості⁹.

Щодо цього вислову можна зробити ще такі спостереження¹⁰.

Перше, не юдаїзм стоїть на цих трьох колонах, а світ. Універсальне базується на партикулярному. Щоб зрозуміти кожну з цих колон, потрібно прийняти окремішність кожної конкретної традиції, але ця не є метою для себе самої: її мета – це мир і гармонія усього світу. Світ стоїть непохитно лише коли кожен є тим, ким є. «Праведник – тобто той, хто йде до кінця з найбільшою послідовністю, – є основою (*есод*) світу», – каже Соломон (Прип. 10,25).

Інше, на чому варто наголосити, це порядок трьох колон: спершу – наука, потім – літургія, вкінці – діла милосердя. І цей порядок є важливий. Якщо бажаємо його змінити, ризикуємо речами змінити порядок речей. Зрештою, під питанням є порядок – хоч і динамічний – цілого світу!

Зрозуміти важливість цього порядку допоможе такий приклад. Одного дня Раббі Аківа та Раббі Тарфон дуже жваво сперечалися. Раббі Тарфон, зі священничої сім'ї, наполягав, що нема нічого важливішого від літургії, тобто культу, молитви. Людина, образ Бога, поставлена в центрі сотвореного світу, чи не є, зокрема, «священником», покликаним примирити Бога і людину, розрізнити священне і світське і, відтак, установити мир і гармонію у всесвіті? Раббі Аківа стверджував інше: «Нема нічого важливішого від вивчення Тори. У ній – світло для твоїх ніг, радість твого серця, життя твоїх костей, мир усього світу». Рабини, які з приводу цієї суперечки зібралися на синод, дійшли до такого висновку: «Обидва мають дуже сильні аргументи на підтримку власної тези. Щодо нас, то ми підемо за Раббі Аківа, тому що

⁹ Див. В. Standaert. *Le tre colonne del mondo*, с. 14-15.

¹⁰ Там само, с. 15-16.

вивчення Тори навчить тебе, що нема нічого важливішого від Авода [літургії]»¹¹.

Висновок

Ці щойно цитовані слова можуть видатися запереченням відомого вислову “*lex orandi – lex credendi*”, де, на перший погляд, першість надається саме літургії – на протигагу висновкові рабинів, у якому перше місце відводиться вивченню Тори. Це можна зрозуміти так: жодна літургія не бажає *перерватися* чи *зкінчитися* (зрештою, часто саме безперестанну молитву представляють як ідеал!), тимчасом як уважне читання і вивчення Святого Письма чітко каже, що прочитане (почуте) повинно бути реалізоване в житті – чи то в літургії (у відповідь Богові), чи то в ділах милосердя до ближніх. Але на цей вислів можна подивитися й по-іншому: вершиною гідності людини як Божого представника та посередника між Богом і творінням є літургія, «служіння» і Богові, і творінню, через яку підносяться «лагідні пахощі» до Бога і завдяки якій Бог обіцяє вже не відвертати свого обличчя від свого творіння і берегти «землю і небеса – діло рук своїх» (Пс. 102,26).

Анотація

Сотворений світ Бог доручає людині, щоб вона управляла ним. Чи справиться людина з таким завданням? Біблійні розповіді про гріх прародичів (Бут. 3), а зокрема про потоп (Бут. 6-8), показують, що людина не тільки не спроможна управляти всесвітом, а навіть стає загрозою для його існування. Однак, жертвоприношення Ноя стає для Бога наче знаком надії на людину, яка нарешті сприйняла свою роль літурга всесвіту: зберігаючи через

¹¹ Див. B. Standaert. *Le tre colonne del mondo*, с. 16-17.

вивчення Тори, літургію і діла милосердя гармонію сотвореного, людина не лише збереже «землю і небеса», але, зодягнена в Христа, «оновить світ».

Taras BARSHCHEVSKYY

**The Biblical Dimension of a Liturgical Prayer
as a Basis of the Creation**

God entrusts to the human being the governorship of the Created world. Will the human manage with such a task? Biblical stories about the sins of the ancestors (Gen. 3), especially about the Flood (Gen. 6-8), show that humanity is not only capable of governing Creation, but even becomes a threat to its existence. However, Noah's offering becomes for God, a sign to rely on the human being that has finally accepted its role as the liturgist of the Universe: keeping Creation's harmony through the study of the Torah, the Liturgy, and the deeds of mercy, the human being will not only maintain "heaven and earth", but, by dwelling in Christ, will "renew the world".